

Yazarlar/Authors

Osman KARLANGIÇ*

Makale Adı/Article Name

Bir Âlimin Fikir Dünyasından Yansıyanlar: Adana Ulemasından Kâfzade Yusuf İzzet Efendi

Reflected From a Scientist's World of Ideas: Kâfzade Yusuf İzzet Efendi From Adana Ulema

ÖZ

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, Tarih, Arapça ve Türkçe dersleri verebilecek donanıma sahiptir. Osmanlı Devleti'nin bazı sorunlarıyla ilgili değerlendirmeler yapmıştır. Özellikle misyonerlerle ve hürriyet anlayışıyla ilgili değerlendirmeleri önemlidir. Osmanlı Devleti'nde misyoner teşkilatlanmaları imparatorluğun her tarafına yayılmıştır. Bu yerlerden biri de Adana'dır. Adana ulemasından Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, misyonerlerin niyetlerini erken fark edenlerden biri olmuştur. Adana'da misyonerlerin faaliyetlerini padişaha yazmıştır. Onun fikir dünyasında misyonerler; din, devlet ve millet için tehlikelidir. Cizvitler, "Cem'iyet-i Şeytaniye"dir. Protestanlar da niyetleri ve çalışmalarıyla Cizvitlerden geri değildir. Misyonerler, merkeze uzak yerlerde halkı kandırmak için çabalamaktadırlar. Kâfzade tarihçi olması dolayısıyla Avrupa tarihine de vakıftır. Müslümanların eğitimdeki gerilikleri konusunda eleştirel değerlendirmeleri vardır. Misyonerlerin başarılı olma nedenlerinden birinin de Müslümanların eğitimsizliği olduğunu vurgulamıştır. Kadınların yeterli eğitimi almamasını Müslümanların zaafı olarak görmüştür. Ayrıca Adana'daki idari beceriksizlikleri de eleştirmiştir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin düşünce dünyasında meşrutiyet ve hürriyete bakışını görmek de mümkündür. Ona göre devletin selameti, milletin mutluluğu neye bağlıysa onu hazırlayacak sebeplerin oluşması için çalışmak gerekliydi. Mahn şükürü, gözün şükürü, aklın şükürü gibi ifadeler kullanmıştır. Şükür kavramından yola çıkarak hürriyetten ne anlaşılması gerektiği üzerinde durmuştur. Hürriyetin kıymetini bilmenin onu korumakla, din ve devlet kanunlarına uymakla mümkün olduğunu vurgulamıştır. Ona göre hürriyet, keyfi yönetimi ortadan kaldıran halk arasında hukuki eşitliği sağlayan kavramdır.

Anahtar Kelimeler: Adana, Hürriyet, Meşrutiyet, Misyonerlik, Kâfzade Yusuf İzzet.

ABSTRACT

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi was equipped to teach History, Arabic and Turkish. He made evaluations about some problems of the Ottoman Empire. His evaluations about missionaries and the understanding of liberty was especially important. Missionary organizations in the Ottoman Empire spread all over the empire. One of these places was Adana. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, one of the Adana scholars, was one of those who noticed the intentions of the missionaries early. He wrote the activities of the missionaries in Adana to the sultan. Missionaries in his world of ideas; It was dangerous for religion, state and nation. The Jesuits are the "cem'iyet-i Şeytaniye". Protestants are not behind the Jesuits in their intentions and work. Missionaries are trying to deceive the people in remote places. Kafzade was also knowledgeable in European history, as he was a historian. There were critical evaluations of Muslims' backwardness in education. He emphasized that one of the reasons for the success of the missionaries was the lack of education of Muslims. He saw the inadequacy of women's education as a weakness of Muslims. He also criticized the administrative incompetence in Adana. It was also possible to see Kâfzade Yusuf İzzet Efendi's view of constitutionalism and liberty in the world of thought. According to him, it was necessary to work to create the reasons that would prepare the state's welfare and the happiness of the nation. He used expressions such as gratitude for wealth, gratitude for eyes, gratitude for mind. Starting from the concept of gratitude, he focused on what should be understood from freedom. He emphasized that it was possible to appreciate freedom by protecting it and obeying the laws of religion and state. According to him, freedom was a concept that eliminates arbitrary rule and ensures legal equality among the people.

Keywords: Adana, liberty, constitutionalism, missionary, Kâfzade Yusuf İzzet.

Giriş

Osmanlı devlet teşkilatında ilmiye sınıfı, seyfiye (askeri zümre), kalemiye (bürokrasi) ile beraber temel meslek guruplarından. Daha genel anlamda medresede belirli bir eğitimden geçerek icâzetle mezun olan, eğitim, hukuk, fetva vb. dini hizmetlerde önemli makamlara gelen Müslümanlardan müteşekkil meslek grubudur. İlmiye sınıfı zamanla gücünü peyderpey kaybetmişse de Osmanlı Devleti'nin son dönemine, hatta Cumhuriyetin ilk dönemine kadar varlık göstermiştir (İbşirli, 2000: 141-145).

Osmanlı Devleti'nde son devir âlimlerinden olan Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, 1892 yılında üç kişiden oluşan bir ailenin reisiydi. Ahmet Mithat adlı bir erkek çocuğu vardı (BOA, BEO.89-6663/3). Tarih, Türkçe ve Edebiyat dersleri verebilecek yetkinliğe sahipti. Onunla ilgili tarihi (https://mustafakemalim.com/adanada-haremluk-selamluk-ayriligina-ataturkten-gelen-tepki/) muharrir (yazar) gibi ifadeler de rastlanmıştır (BOA, BEO.170-12687/3). Geçim sıkıntısı içerisine düşerek 11 Ocak 1892'de halini sadarete arz etmiş, bunun üzerine Adana'da ona uygun bir iş verilmesi Maarif Nezaretine emredilmişti. Ancak bu Adana'da istenilen neticeyi vermemiş, Kâfzade Yusuf İzzet Efendi bunun üzerine İstanbul'a gitmiştir. Buradan tekrar sadrazama durumunu arz eden bir mektup yazmıştır (BOA, BEO.89-6663/3). Çünkü Adana İdadi Mektebi müdürü Süleyman Bey ve Adana maarif müdürü onun aleyhinde resmi yazı yazmışlardı. Böylece göreviyle ilgi talebi gerçekleşmemiş, bu nedenle İstanbul'a gitmişti. Orada görüşmelerde bulunmuş, Tarih dersi vermek için arzuhal vermişken şimdi niçin Türkçe ve Arapça derslerini talep ettiği sorulmuştu. O da tarih dersini Süleyman Efendi'nin verdiğini anlatmıştır. Dolayısıyla Kâfzade Yusuf İzzet'in bu dersi almaması için maarif müdürüyle Süleyman Efendi birlikte hareket etmişlerdi. Süleyman Efendi'yle tekrar karşı karşıya gelmemek için böyle bir talepte bulunduğunu söylemiştir (BOA, BEO.170-12687/3). Onun talepleri yerine getirilmeyince geçimini sağlamakta zorlandığı sadrazamdan Şehbenderhane'de imamlık da olsa çalışmak için bir iş istediği bilinmektedir. Sadaret, Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin talebine uygun olarak oğlu Ahmet Mithat Efendi'ye para gönderilmesi konusunu Maliye Nezareti ve Adana Vilayetine yazmıştır (BOA, DH.MKT.46-25/1). Adana'da bulunan Ahmet Mithat Efendi'ye vermek üzere 1.000 kuruş verilmesine dair irade, Adana'ya gönderilmiştir (BOA, BEO.170-12687/1).

Onunla ilgili farklı bazı bilgilere de ulaşılabilir. Kâfzade Yusuf İzzet, Ziya Paşa'nın ardından bir şiir yazılamamasını "mana ve edebiyat" namına noksanlık olarak görmüş, Ziya Paşa'nın ölümüne güzel bir tarih düzenlemişti. Bu şiirin Ziya Paşa'nın mezar taşına yazılması belediyeye teklif edilmiş, o zamana kadar böyle bir şey olmadığından kabul görmemiştir. Taha Toros, Ziya Paşa'nın ölüm yılında yazılan kitabenin değiştirilmesi uygun olmasa da Kâfzade'nin yazdığı tarihin de ayrı bir önemi olduğunu söylemektedir (<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/124352/001552252007.pdf?sequence=7>). Ziya Paşa Adana'da valiliğe başladığı zaman ünlü bir şair olarak tanınmaktaydı. Yeğen Hakkı Ağazade'nin şiirlerini beğenmeyince onun hicvine uğramıştır:

Ziyası (ışığı) kalmadı mülkün gelince paşası (Yurtsever, 2011).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi ise onun ölümü üzerine aşağıdaki tarihi düşmüştür:

Bu noksanı görünce Kâf zade,

Telâfisi için oldu hamerâmın,

didi mücemle târihi üfûlün:

Ziyası gitti vallâhi zamanın.

1297

(<http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/135164/001640812010.pdf?sequence=>)

Yine onunla ilgili başka bir bilgiye Mustafa Kemal Paşa'nın Adana'ya gelişinde rastlanmaktadır. Paşa, 16 Mart 1923'te Adana'ya gelmişti. Şehirde pencereler ve damlar kadınlarla dolmuş ve o, coşkulu bir şekilde alkışlanmıştı. Kadınlar düğün ve bayramlarda çaldıkları "...Lülü, lülü, lülülülülü..." zılgıtlarıyla yeri göğü inletiyorlardı. Erkekler ise alkışla zılgıtı destekliyorlardı. Adana'nın eski tarihçilerinden Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, "...Lülü, lülü, lülülülülü..." zılgıtlarını Çukurova kadınlarının sevinç ve sevgi gösterisi olarak yüksek sesle ve topluca kullandıklarını belirtmiştir. Bunun eski bir geleneğin devamı olduğunu vurgulamış, zılgıtın "La ilahe illallah" duasının kısaltılmışı olduğunu söylemiştir (<https://mustafakemalim.com/adanada-haremlik-selamlık-ayrılıgına-ataturkten-gelen-tepki/>).

Bu çalışmada; Osmanlı Devleti'nin Adana'daki son dönem âlimlerinden Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin özel hayatına ve fikir dünyasına dair bazı bilgilere arşiv kayıtlarından ve İtidal gazetesinde yazdığı bir yazıdan sınırlı da olsa ulaşılabilmektedir. Bu sınırlılık içerisinde Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin fikirlerine değinilmiştir.

1. Katolikler, Cizvitler ve Protestanlar Hakkında Bazı Değerlendirmeler

Katolik "*genel, evrensel*" anlamını içerir. Bu ifade Kitâb-ı Mukaddes'te bulunmamaktadır. Yahudiliğin milli karakterine ve yerel kiliselere karşı kilisenin evrensel yönünü öne çıkarmak için kullanılmıştır. Yine zamanla ortaya çıkan bazı gruplar ve kilisenin genel kabul gören anlayışına muhalif olanlara karşı gerçek kiliseyi ifade etmek amacıyla da vurgulanmıştır. Reform hareketleri Katolik mezhebine ağır darbe vurmuş, yaşanan itibar kaybını düzeltmek için yeniden çalışmalara girişilmişti. Bu kapsamda Amerika ve Doğu onların misyonerlik faaliyetlerinin hedefi olmuştur. Misyonerlik faaliyetlerinde özellikle Cizvitlerin ve diğer birçok Hıristiyan tarikatın büyük gayretleri görülmüştür (Harman, 2002: 56).

16. yüzyılda Fransa ile Osmanlı Devleti arasında yakın ilişkilerin başlaması ve bir takım antlaşmaların yapılması Osmanlı coğrafyasında Katoliklerin Fransız desteğini sağlamasını kolaylaştırmıştır. 17. yüzyıl başlarında şartlar değişmiş, Osmanlılar Katolikleştirme faaliyetlerini engellemişlerdir. Yaşananlarda Fransa kralı ve İstanbul Katoliklerinin Cizvitlere karşı olumsuz tavır almaları etkili olmuştur. Bir süre sonra (1607) Fransa Cizvitlere yeniden destek sağlamıştı. 17. yüzyılda Cizvitler, İstanbul'a yerleşmişlerdi. Osmanlı Devleti'nin verdiği kapitülasyonlar, Cizvitlerin İstanbul dışında da faaliyetlerde bulunmalarında önemli bir etkidir. Cizvitler gibi Kapusenler, Fransiskanlar, Dominikenler ve Lazaristler de Osmanlı topraklarında misyonerlik çalışmalarında bulunmuşlardır (Sönmez, 2021: 324).

Cizvit Tarikatının kurucusu Ignatius Loyola İspanya'da doğmuştur. Paris'te etrafına topladığı altı öğrenci tarikatın nüvesini oluşturur. 1534'te bu öğrenciler Kudüs'e gitme ve oradaki insanları Hıristiyanlığa davet etme, eğer hedeflerine ulaşamazlarsa papanın hizmetine girme konusunda yemin etmişlerdi. Bir sene sonra Venedik'te buluştuklarında Kudüs'e gitmenin hayal olduğunu anlayarak söz verdikleri gibi papanın hizmetinde bulunmaya başlamışlardır. 1537'de papaz olarak atanan Loyola, 1539'da kurucusu olduğu tarikatın kurallarının ilk taslağını yazmıştır. Papa III. Paul, 1540'ta tarikatın kurulmasını kabul ettiğine dair bir tamim yayınlamıştı. Yedi ay sonra Loyola artık tarikatın başkanı seçilmişti. Din adamı yetiştirmek için Roma ve Almanya'da kolejler kurmuştu. 1556'da ölmüş ve 1606'da aziz olarak kabul edilmişti. Cemiyetin kurucusu, tarikatına "İsâ Cemiyeti" ismini vermişti. Cizvit ifadesi bu tarikat kurulmadan önce de kullanılmaktaydı. Ortaçağ Hıristiyan düşünürleri bir Hıristiyan'ın öldükten sonra "Jesuita" (bir başka İsa) olduğuna inanıyorlardı. 16. yüzyılın başında aşağılayıcı anlamda kullanılmaya başlanmış; 1544'ten itibaren Loyola'nın tarikatı için muhalif olanlarca "entrikacı, düzenbaz" anlamını ifade eder olmuştu. Zamanla Cizvit, tarikatın gerçek ismi olsa da aşağılayıcı anlamda kullanılmaya da devam etmiştir. Cizvitlerin hedefi dünyadaki her insanı Hıristiyanlaştırmak, Hıristiyanların da dinlerinden taviz vermeden yaşamasını sağlamaktır. Dolayısıyla Loyola'nın tarikatına girmenin, Cizvit olarak yetişmenin kuralları katı ve sertti. 1539'da taslak olarak kaleme

alınan 1551’de ilan edilen kuralların on yıldan daha uzun bir süreyi içerdiği görülmektedir. Tarikatın başkanı ölünceye kadar görevinde olup, ona mutlak itaat gerekiyordu (Tümer, 1993: 40-42).

Protestanlık ise 16. yüzyılda Martin Luther önderliğinde başlayan, bazı Hıristiyan ilahiyatçılar tarafından geliştirilen Hıristiyanlığın dini ve ahlaki yorumunu, yine bu yorum etrafında oluşan kiliseler ve cemaatler topluluğunu ifade eder. Kendi inanç değerlerini ve düzenleri hayata geçirebilmek için gerektiğinde buldukları sahalardan farklı yerlere göçmüşler, hoşgörülü ve farklı dinlere açık olan devlet yapısına taraftar olmuşlardır. Farklı gruplardan bekledikleri anlayışı, kendilerinin her zaman başkalarına gösterdiği söylenemez. 19. yüzyılda sosyal yardım hizmetleri ağının genişlemesiyle Batılı olmayan ülkelerde de Protestan misyonerliği öne çıkmaya başlamıştır. Protestanlar, Katoliklikten farklı olarak manastırlar şeklinde teşkilatlanmaktan daha ziyade şahsi teşebbüsler veya kilisenin desteklediği teşkilatlar yoluyla faaliyette bulunmuşlardır (Waardenburg, 2007: 351-353).

2. 19. Yüzyıl Sonları ve 20. Yüzyıl Başlarında Adana’da Misyonerlik Faaliyetleri

Yabancı okulların Osmanlı topraklarında kurulmasıyla Hıristiyanlığı yayma düşüncesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Batılı sermaye gruplarının Osmanlı devletinde ekonomik faaliyetlerini, çıkarlarını gerçekleştirmelerinde bahsi geçen okulların rolleri büyüktür. Batılı ticari kuruluşlarda ticari alanda hizmet görecek uzman, farklı lisanlara hâkim kişiler yetiştirerek elaman ihtiyacını karşılama hedefi de gütmüşlerdir. Bu sermaye gruplarının Osmanlı topraklarında faaliyetlere girişmesi ve devletin birçok bölgesine yayılmasıyla paralel olarak misyoner okulları da yaygınlaşmıştır. Misyoner okullarında genellikle gayrimüslimlerin okuduğu bilinmektedir. Batı sermayesinin Türkiye’deki aracısı, temsilcisi ve iş adamı olarak faaliyette bulunan gayrimüslimler, bu sayede Müslümanlara nazaran Batı sermaye gruplarıyla daha sıkı fıkı idiler. Bu kesimler, çocuklarının misyonerlere ait okullarda aldıkları eğitimle hayata atılarak ticari başarılar elde etmesini amaçlamışlardır. Gayrimüslimler, ticari kuruluşlar ve misyonerler birbirlerinden karşılıklı olarak yararlanmışlardır. Batı sermayesi, Osmanlı Devleti’nde bankacılık, demiryolu, tramvay hattı ve rıhtım inşası gibi sahalarda faaliyetlerde bulunmuştur. Misyoner okullarında eğitim alan şahıslar sayesinde çevreyi tanıyan, kendi kuruluşlarının da diline hâkim çalışanlarla ticari faaliyetlerini sürdürme imkânına kavuşmuşlardır. Gayrimüslim öğrenciler, hangi misyonun okuluna gidiyorlarsa o okulun bağlı olduğu devletin milli çıkarlarına hizmet etmek üzere yetiştirilmişlerdir (Şanda, t.y.: 112).

Adana’da Fransız misyonerlerin 1880’lerden itibaren evler kiralayarak “merdiven altı” denilen gizli kiliselerde propagandalar yaptıkları görülmüştür. Özellikle Cizvitlerin, kiraladıkları evleri meşru hale getirmek için farklı uygulamalar yaptıkları anlaşılmaktadır. Evlerin odaları taksim edilmiş, kilise-mektep olarak faaliyet gösteren bu yapılar, kendi ülkelerini temsil eden bayrak ve çanla donatılmıştır. Osmanlılar bu tür faaliyetleri men etmek için uğraşmış, denetim yapmak için ruhsat alma mecburiyeti getirmiştir. Yine ilgili ülkenin konsolosluklarına gerekli uyarıları yapmıştır (Ulutaş, 2015: 296-297). Çabalar olumlu sonuç vermemiş, Cizvitlere bağlı bazı rahip ve rahibelerin Adana’daki faaliyetlerine engel olunamamıştır. Bunlar okullar açmış, arsalar almış, daha da önemlisi bu tür girişimler artarak sürmüştür (Şişman, 2002: 176).

Cizvitler, 1881-1882’de (1299) Sisli Mahallesinde bir okul açmışlardı. Yeni bir okul ise 1891-1892 (1309) yılında Tüccaran Mahallesindeki Keçeciler Sokağında eğitim vermeye başlamıştır. Cizvit Koleji’nde (rüştî-idadi seviyesinde) Fransızca, Türkçe, Ermenice, Yunanca ve Arapça eğitimi verilmiştir. Fransızca zorunlu olup diğer diller buradaki öğrencilerin aidiyetine göre değişmiştir. Okulda eğitim alan öğrenciler kendi ana dillerini ve Fransızca’yı öğrenmekle yükümlüydü. Cizvitler, bu sayede hem Fransızca hem de kendi etnik topluluğunun dilini bilen kişiler aracılığıyla nüfuz etmeyi amaçlamıştır. İlköğretim kısmında eğitim Fransızca, Türkçe,

Ermenice yapılmış ve verilen eğitime karşılık herhangi bir ücret talep edilmemiştir (Şişman, 2006: 168-169).

Adana Vilayetinde Cizvitlerin faaliyetlerinden bazıları devletin güvenliğini tehdit etmiştir. 1896'da Adana İdadî Mektebi'ndeki bir öğrencinin elinde bulunan coğrafya atlası eğitim açısından sakıncalı bulunmuştur. Yapılan soruşturmada bu atlasların Adana Cizvit Mektebi'nde bulunduğu, Fransa'da basıldığı ve ecnebi postasıyla getirildiği tespit edilmiştir. Atlaslar önce Fransız Konsolosluğuna oradan da gizlice Cizvit Mektebi'ne yollanmıştı. Bunların geçler için zararlı olduğu tespit edilerek toplatılmış, yayın ve dağıtımını yasaklanmıştır (Ulutaş, 2015: 306). Misyonerlerin zararlı faaliyetleri bununla sınırlı kalmamış, Gregoryen Ermenilere Katolik olmaları halinde siyasi korumayı da içine alacak şekilde her türlü güvenceyi vermekte tereddüt etmemişlerdir. Bol vaat ve yapılan çalışmalar, Katoliklerin hedeflerine ulaşmalarına çok fazla katkıda bulunmamıştır. Osmanlı Devleti, Fransızlarla 1901 yılında bir antlaşma yapmış, Katoliklere ait ruhsatsız okullara resmiyet kazandırmıştır (Çabuk, 2013: 74-75).

3.Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin Fikir Dünyasında Misyonerler ve Misyonerlik

Misyonerler Adana'da faaliyetlerini yoğunlaştırırken Adana'nın ileri gelenleri ve uleması gelişmeleri yakından takip etmişler, karşı atağa geçmişlerdir. Halkı bilinçlendirmek için girişimlerini arttırmışlardır. Adana ulemasından Kâfzade Yusuf İzzet Efendi misyonerlerin din, devlet ve millet açısından oluşturduğu tehlikeyi ve misyonerlerin "gerçek niyetini" anlatan bir mektubu Sultan II. Abdülhamit'e göndermişti. O, Adana Vilayetindeki yöneticilerin tehlikenin boyutlarını anlama konusundaki yetersizliğine değinmiştir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin bu mektubu, Adana ulemasının, misyonerlerin çalışmalarına bakışını yansıtmaya açısından önemlidir. Bu alim, 18 Ocak 1891 tarihli mektubunda misyoner tarikatlarıyla ve onun görevlisi olan şahıslarla herhangi bir kişisel meselesinin bulunmadığını, verdiği bilgilerin devlete ve sultana bağlılıktan kaynaklandığını belirtmiştir (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Bu açıklamalardan sonra Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, misyonerler hakkındaki fikirlerini açıklamıştır. Müslüman ileri gelenlerinin Cizvitlere ait bir şubenin Adana'da açılmasından rahatsızdır. Ona göre Cizvitler, yaptıkları türlü türlü "haydutluk"larla insanlık âleminde tahribat yaratmak için çabalamaktadırlar. "Maksad-i şeytânete" hizmet eden bu tarikat asıl amaçlarını gizlemek ve çalışmalarının etkisini geniş sahalara yaymak için günahsız insanların "kanına girmekte"dir. Şeytani maksatlarına ulaşmak gayesiyle türlü türlü felaketi göze aldurmaktadırlar. "Cizvit cem'iyet-i şeytâniyesi" ifadesi onlar hakkındaki görüşlerindeki katılığı göstermesi açısından dikkate değerdir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, tarihçiliğinin verdiği tecrübeyle Cizvitlerin iyilik ve ibadet perdesi arkasına saklanarak insanlara sayısı ve zararları hesaplanamaz kötülükler yaptıkları fikrindedir. Cizvitler, söylemleriyle insanları etkilemek için "âleme bir insâniyet etmek yani nev-i insanın okuyup yazmasına ve gözlerinden cehâlet perdesinin kalkmasına vâsıtalık ederek ahirette... olmak" iddiasını öne sürmekteydiler. Böylece birçok saf ve cahil insanı kandırmaktaydılar (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi değerlendirmelerine devam etmiştir. Cizvitler, Adana merkez ve çevresinde Hıristiyanlaştırma çabalarında başarılı olamazlardı. O, ulemanın Adana ve çevresindeki vaaz ve telkinleriyle halkın belirli bir bilince erişmiş oldukları kanaatinde olmalıdır. Bu âlime göre asıl tehlike merkeze uzak olan Hassa ve İslahiye gibi yerlerdeydi. Buralarda dini bilgisi zayıf, saf insanların Cizvitler tarafından Hıristiyanlaştırılmaları çok zor olmayacaktır. Çünkü bahsi geçen yörede halkın cehaleti oldukça fazlaydı. Hassa ve İslahiye'de insanlar "vahşet ve bürudet" içerisinde yetişmekteydiler. Üstelik okuma yazma konusunda da isteksizdirler (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1). Onun ifadelerinden Fırka-i İslahiye'nin iskân faaliyetleri¹ sonrasında

¹Kozan Dağı, Çukurova ve Gavur Dağlarında bozulan asayışı yeniden tesis etmek için 1865-1866 yıllarında buralarda faaliyette bulunan askeri birlik. Fırka-i İslahiye'nin faaliyetleri için bakınız. Halaçoğlu, Yusuf, "Fırka-i İslahiye ve Yapmış Olduğu İskân", *Tarih Dergisi*, S. 27, s.1-20.

düzen tesis edilmiş olsa da birçok eski alışkanlığın yörede devam ettiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bahsi geçen yerler halkı için benzer ifadeleri yaklaşık on yıl kadar önce (Ekim 1882) Hassa kaymakamı Nuri Bey, şarkiyatçı Martin Hartmann'a (Görgün, 1997: 248) söylemişti. Kaymakam, kadı'nın da bulunduğu bir ortamda buradaki çocukların okumasını desteklediğini söylemişti. Yine kaymakamın gözlemlerine göre halk, çocuklarını okutmak konusunda isteksizdi ve hırsızlık olayları yaygındı (Hartmann, 1994: 37-43).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, mektubunda Hassa ve İslahiye ahalisine yönelik ağır eleştirilerine devam etmiştir. Ona göre, yöre halkı Cizvitlerin aradığı ideal insan tipine uymaktadır. Cizvitlerin kendi dinini bilen Müslümanlar üzerinde etki oluşturma şansları yoktur. Oysa Hassa ve İslahiye Kazalarındaki halkın kendi dininden haberi yoktur. Dolayısıyla bu durum Cizvit misyonerlerinin başarı şansını arttırmaktadır. Misyonerler, İslahiye kaza merkezine üç saat mesafedeki Şeyhli Karyesi ve Hassa'nın merkezine bir buçuk saat mesafedeki Akbez Karyesinde çok katlı binalar yapmışlardı. Şeyhli'de 30, Ekbaz'da 5-6 Cizvit faaliyetlerde bulunmaktaydı. Bu çivitlerin bazıları Cebel-i Lübnan ahalisindendi. Üstelik her hafta İskenderun'a gidip gelen özel bir Cizvit postası çalışmaktaydı. Misyonerler, buradan kendileri için lazım olan malzeme ve evrakları taşımaktaydılar. Vilayet kordona alındığında kontrolden "Frenklerin postasıdır." diyerek kaçmaya çalışıyorlardı (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi tarih bilgisi ve gözlemleriyle misyonerlerin nasıl çalıştıklarına dair bilgiler de edinmişti. Misyonerler faaliyetlerini yalnızca insani amaçlarla yaptıkları kisvesine bürünmekte ve halkta böyle bir izlenim bırakma konusunda özel gayret sarf etmekteydi. Fedakâr insan görüntüsü veriyor, bir hastalık durumunda en ücra yerlerde bile bir hastalık zuhur ettiğinde gidiyorlardı. Hastayı tedavi ederek ilaçları veriyor, sonrasında propagandaya yöneliyorlardı. Buralarda bulunma nedenlerini insanlığa hizmet olarak açıklıyor, karşıdakinin durumuna göre para yardımında da bulunuyorlardı. Hastalarla, muhtaçlarla ve onların aileleriyle yavaş yavaş yakın ilişkiler kurmaya yöneliyor, bunu başardıktan sonra davet edilmelerini beklemeden hastayı kontrol bahanesiyle evlere gidiyorlar ve Hristiyanlık propagandaları yapıyorlardı. İhtiyaç sahiplerine de gerekli yardımı yaptıkları için onların ilgisine mazhar oluyorlardı. Görünüşte insani duygular üzerinden yürütülen bu ilişkinin anlamı halk tarafından idrak edilemiyor, Cizvitleri kötüleyen bir söz söylendiğinde onları savunuyorlardı. Şu kelimeler bu tür propagandaya maruz kalanların ağzından sıklıkla duyuluyordu: "...iyi adamlardır, merhamet şî'âr ve adem sûretlerinde birer meleklerdir." Cizvitlerin yardımları, insani niyetlerle burada oldukları propagandaları halkın bir kısmını etkiliyordu. Halk, atalarından ve buldukları yere gelen hocalardan duydukları misyonerlerin "Ehl-i İslam'ın dîninin, devletinin, ırzının, canının, malının düşmanıdır." sözlerini pek fazla dikkate almıyordu. Cizvitlerle ilgili duygular olumlu yönde geliyordu. Misyonerlerin propagandasına maruz kalan kişiler, kendi âlimlerini Cizvitlerle ilgili eleştirileri dolayısıyla yalancılıkla itham etmeye başlıyordu. Alim ve hocaların kendilerini yanılttığını, misyonerlerin iyi niyetli insanlar olduğunu söylüyorlardı. Bir kısmı daha da ileri giderek böyle insanların daha önce hiç görülmediği iddiasında bulunuyorlardı. Adana'nın en uzak mahallerine büyük ve güzel binalar yapmalarının nedeni soruluyordu. Misyonerler, yapılan işleri "ibadet ve yardımseverlik" niyeti ile gerçekleştirilen çalışmalar olarak açıklıyorlardı. Böylece halkın onlarla ilgili şüphelerini ortadan kaldırarak sempati kazanmak, bu faaliyetler karşı ortaya çıkabilecek tepkileri engellemek istiyorlardı (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, tarihi bilgiler vererek misyonerlerin Müslümanlar için nasıl bir tehdit oluşturdukları üzerinde durmuştur. Cizvitler, Endülüs'te bir zamanlar Müslümanları yok etmişti. Üstelik Avrupa'da açlıktan kaynaklı intiharlar olurken, fabrikalar birer birer kapanırken, halk "aç kurt" gibi yağma olaylarına girişirken bunların Adana'da insani yardım yapmasının farklı bir amacı olduğu düşüncesindedir. Bu âlimin verdiği bilgilere bakıldığında sadece Avrupa tarihi değil, o günün Avrupası ile ilgili de az çok bilgi sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Dininin, devletinin milletinin geleceği konusunda hassas olan bu alim, misyoner faaliyetleriyle ilgili bir haber aldığı anda kendisine söylenen mahalleri gezerek doğruluğunu teyit etmeye gayret ediyordu. Onda,

devletinin maruz kaldığı büyük tehlikeyi ciddiye alıp bu tehlikeye karşı mücadele etme azmi oldukça fazladır. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, misyoner teşkilatlarının Müslüman çocuklarını eğitime işine de el attıklarına dair istihbarat edinmişti (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Onun, Protestanlara karşı bakışı da olumsuzdur. Onlara yönelik eleştirilerde de bulunur. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'ye göre Protestanlar da yaptıkları kötülüklerde Cizvitleri aratmaz. Yalnız Protestanların yöntemleri Cizvitlerinkinden farklıdır. Bunlar merkez ve yakın çevresinde faaliyet gösteriyorlardı. Cizvitler gibi en ücra köşeleri hedef seçmemişlerdir. Büyük bir çaba içerisinde girmiş olsalar da Müslümanlarda onlara karşı bir sevgi ortaya çıkmamış ve Müslümanlar üzerindeki propagandalarında başarısız olmuşlardı. Bunda Kâfzade Yusuf İzzet Efendi gibi Müslüman âlimlerin, hocaların propagandalara karşı girişimleri etkili olmuş olabilir. Çünkü onların faaliyetleri konusunda Adana uleması çok hassastı. Kâfzade'ye göre Protestanların propagandalarıyla önemli ölçüde etkilediği kesim "İseviler" (Hıristiyanlar)'di. Büyük çoğunluğu Ermeni olan Hıristiyan kesimden birçok kişi Protestanlığı seçmişti. Hıristiyanları bu mezhebe yönelten cazip olanaklar vardı. Protestanların Adana merkezde kız ve erkek okulları bulunuyordu ve bu okullar yatılıydı. Üstelik kızlara özel "dârü't-ta'limleri" bulunuyordu. Protestan okullarında okuyan kız ve erkek öğrenciler Osmanlılık düşüncesiyle yetiştirilmiyor, öğrencilere Amerikalılık duygusu aşılanıyordu. Zamanla bu şahısların Osmanlı toplumuyla bağları kalmayacak "tam bir Amerikalı" olacaklardı (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'ye göre Protestanlar ve Cizvitler, Müslüman kesim içerisinde özellikle Adana Nusayrilerini hedef seçmişlerdi. Şehir merkezinde ve vilayetin çeşitli yerlerinde "bahçecilikle meşgul" bu kesimin Müslümanlıktan ayrılması imkâsızdır. Ancak onların çocukları misyoner okullarında okursa Osmanlı Devleti'ne düşman olarak yetiştirilmeleri hiç de zor olmayacaktır. Cizvitlerin Nusayrilerin arasına girmek ve onlarla irtibata geçmek için Vera-yı Cisir'de bahçeler aldıkları ve zirai faaliyetlerde buldukları haber alınmıştı. Bu duyum üzerine Kâfzade Yusuf İzzet oraya gitmiş ancak, söylentiye konu olan bahçeyi bulamamıştı. O, böyle girişimlere kesinlikle izin verilmemesi gerektiği kanaatindedir. Misyonerlere satılan arsalar üzerinde ileride manastır ya da okul inşa edilecektir. Böylece Cizvitler, Nusayri çocuklarını eğitime bahanesiyle bu Müslüman grubunu etkisi altına almayı başaracaktı. Bahsi geçen değerlendirmeler Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin öngörüsünü ortaya koymasından açısından önemlidir (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Adana ulemasından Kâfzade Yusuf İzzet din devlet ve millet için başka büyük bir tehlikeye de dikkat çekmektedir: Protestan ve Cizvit kadın misyonerleri. O, Adana'daki misyonerler arasında kadınların da olduğu haberini almıştı. Dini adına hemen bir araştırma yapmış ve Ulu Cami yanında oturan belediye mühendisi, eşi ve kızının misyoner olduğuna dair bir kanaati oluşmuştur. Bahsi geçen kadınların halkın inanç değerlerine karşı gayet hürmetkâr bir tavır içerisindeymiş gibi bir tavır sergilediklerini anlatmıştı. Bunlar, Müslümanların evlerini ziyaret ettiklerinde onların inançlarına saygı gösterdiklerinin nişanesi olarak başlarına örtü alıyorlardı. Sonrada komşuluk ilişkilerini geliştirerek Müslüman kadınlarını etkilemeye yönelik girişimlerde bulunuyorlardı. Onlara, erkelerden uzak durmanın yanlış olduğunu, akşama kadar evde adeta hapis hayatı yaşamanın kabulünün mümkün olmadığını, erkekler dışarıya çıkıp gezerken kadınların aynı eylemi gerçekleştirmekten mahrum bırakılmalarının doğru olmadığını anlatıyorlardı. Örnek olarak kendilerini gösteren misyoner kadınlar, açık saçık istedikleri gibi gezebildiklerini, hangi erkekle isterlerse görüşebildiklerini ifade ediyorlardı. Böyle bir davranış dolayısıyla "izzetlerine halel gelmediğini" vurguluyorlardı. "İlkaât-ı şeytâniyede" bulunarak Müslüman kadınları etkiliyorlardı (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

4.Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin Kadınların Eğitimine Dair Fikirleri

Abdülmeccid (1839-1861) devrinde kızların eğitimine yönelik çalışmalar kapsamında ilk bağımsız İnas Rüştüye Mektebi faaliyete geçirilmiştir. Rüştüyeye kızların ilgisini arttırmak için eğitimin dini bir vazife olduğu vurgusu yapılmıştır (Oğuz, 2015: 1267-1271). Kızların eğitimine yönelik olarak

İstanbul'da başlayan bu gelişme zamanla Anadolu'ya da yayılmıştı. 1891'de Adana Vilayetine bağlı Tarsus'ta bir İnas Rüştüyesi kurulması konusu gündeme gelmişti. 1893'te Tarsus ve Mersin'de birer İnas Rüştüyesi kurulması kararlaştırılmıştı (Oğuz, 2012: 338).

Adana'da kız çocuklarının eğitimi konusu gündeme geldiği bu süreçte Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin Müslüman kadınların eğitimi ile ilgili fikirlerine de ulaşılabilir. O, bu fikirlerini misyonerlerin onların inançlarını etkilemesi tehlikesi dolayısıyla yapmış olsa da değerlendirmeleri daha geneldir. Yine bu alimin değerlendirmelerinden Adana'daki Müslüman kadınların eğitim seviyesinin düşük olduğu anlaşılmaktadır. Müslüman kadınlar, İslami bilgiler açısından yetersizdir. Dolayısıyla bu konuda iyi eğitim almış misyoner kadınlarının görüşlerini çürütecek bilgi birikimleri yoktur. Kadınların eğitiminin yetersizliği Müslümanlar açısından önemli bir eksiklik. Kız çocuklarının gönülleriyle gidebilecekleri bir kız rüştiye mektebi yapılması zorunluluktur. Ancak Müslümanlar çok önemli olan bu konuya karşı lakayttırlar. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, Müslümanlardaki vurdumduymazlığı hayıflanarak anlatmıştır. Kadınların eğitiminde “Kelam-ı Kadîm, Mızraklı İlm ü Hal, Mevlid-i Şerif ve Muhammediye” okumanın yeterli kabul edildiği, bunları okumayı başaranlara icâzetname verildiği bilinmektedir. Ancak bu eğitim çok az yarar sağlamaktadır. Müslüman kadınlarının eğitiminin iyi bir düzeyde olması gerekir. Gerekli olan “fenn-i ‘alâ vechü’l- icmâl görmüş olan” eğitilmiş bir Müslüman kadın, misyonerlerle tartışmaya girmiş olsa Hristiyanlığın çok fazla olumsuz yönünü ortaya koyabilir. Kadınların eğitim seviyeleri yükseltilecek misyoner kadınların bunlar üzerindeki propagandaları etkisiz kılınabilirdi. Müslüman kadınlar, propaganda yapan misyonerlere karşı galip gelerek onların İslam dinine girmesine katkı sağlayabilirlerdi (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

5.Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin Adana'daki İdari Aksaklıklar Hakkındaki Fikirleri

Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetenekli devlet adamı sıkıntısı çekilmekteydi. Bu durum merkezde olduğu gibi taşra için de geçerliydi. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin verdiği bilgilerle bakarak Adana'da da durumun pek farklı olmadığı sonucuna varılabilir. Onun eleştirilerinden Adana'daki yöneticiler de nasibini almışlar ve sorumsuzlukları dolayısıyla Sultan II. Abdülhamit'e şikâyet edilmişlerdir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin şikâyet mektubundaki ifadeleri şunlardır: Misyonerlerin faaliyetlerinin din, millet ve devlet için tehlikelerini Adana'da idarecilik yapan valiler anlayamamaktadırlar. Şehirde göreve başlayan valiler sadece memuriyetlerini sürdürmek ve merkeze haklarında bir şikâyet gitmesine neden olacak girişimlerde bulunmaktan kaçınmaya çabalamışlardır. Valilerin ve diğer yöneticilerin bütün faaliyetleri bundan ibaretti. Şehrin sorunlarına eğilmek yerine, böyle davranışlar sergilemeleri devlet yönetiminde “büyük yaralar” açmıştır. Adana'daki yöneticiler “mesûliyet-i ma'meviye-i ‘azîmeden korkmaz” şahıslardır. İşlerini layıkıyla yapmıyorlardı. Telgraf hatları kontrol edilerek tamiri yapılıyor, ancak kış aylarında tamir edilen bu hatlar fırtınada tekrar kopuyor ve kullanılamıyordu. Gerekli özenin gösterilmemesi dolayısıyla hem devlet hem de halkın işleri uzun süre aksıyordu. Yöneticilerin duruma müdahale ederek gelirlerin artmasına yönelik girişimde bulunması gerekiyordu. Ancak onların ihmalkâr tutumları dolayısıyla bunlar yapılmıyordu. Adana'da görev yapan valiler sorunları çözmek yerine şimendiferle Tarsus ve Mersin'e gidiyorlardı. Teftiş adı altında gezintiye çıkmak onlara daha cazip geliyordu. Valilerin Anamur, Pozantı, Kozan ve Cebel-i Bereket gibi daha ücra yerlere giderek buraların sorunlarını çözdüklerine şahit olunmamıştı (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1).

Misyonerlerin oluşturduğu tehlikelerden biri de devlet kademelerine sızma girişimleridir. Bunun bir örneğini Kâfzade Yusuf İzzet Efendi vermektedir. 1880'lerde Cizvit misyoneri bir Ermeni, telgrafhanede çirak olarak göreve başlamıştı. Hacı Hasan Paşa'nın vali olduğu yıllarda yapılan bir ihbarla bu şahsın Cizvit tarikatı üyesi olduğu ortaya çıkmıştı. Bahsi geçen Ermeni telgrafhaneden hemen kovulmuştu. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'yle ilgili dikkat çeken bir durum

da devlet dairelerinde çalışan Ermenilere karşı bakışının olumsuz olmasıdır. Diğer devlet idarecilerine ve Adana ileri gelenlerine nazaran Ermenilere olan güvenini çok erken dönemde kaybetmiş olmalıdır. Ona göre artık, Ermeniler devletin güvenliğini ilgilendiren kurumlarda çalıştırılmamalıdır. Çünkü Fransızca bilen bir Ermeni muhabere memurunun varlığından rahatsızlık duymuştur. Ona göre yapılması gereken telgrafhaneye işinin erbabı, gözü açık Müslüman memurlar atanmasıdır. Güvenlik açısından şüpheli görülen bir mektubun Ermeni bir memur tarafından tercüme edilmesi devlet açısından sakıncalıdır. Bu riski ortadan kaldırmamanın yolu bu işi Müslüman memura yaptırmaktır. Böylece devlet için faydalı bir iş yapılmış olur (BOA, Y. PRK. AZJ, 18/30/1). 1891 tarihli bu mektubundan sonra 1893 yılında da sadrazama memleket ahvaline dair bir şeyler de yazmak istediği, ancak geçim sıkıntısının ağırlığı dolayısıyla mektubunda bunları yazamadığı Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin kendi ifadesinden anlaşılmaktadır (BOA, BEO.329-24645/4).

6.Adana'da İkinci Meşrutiyet'in İlanına Tepkiler: Sevinç ve Ümitten Otoritesizliğe Uzanan Süreç

II. Abdülhamit rejimine karşı siyasi olarak ilk başkaldırımlar genç kuşak arasında başladı. (Berkes, 2004: 389). İlk siyasi örgütlenme Tıbbiye-i Şahâne'de 1889'da İttihat-i Osmanî adıyla ortaya çıktı ve zamanla bu muhalefet gelişti (Tanör, 2004: 168). İngiltere'yle Rusya arasında 1908'de yapılan Reval görüşmesi Osmanlı Devleti'nin topraklarının paylaşılacağı düşüncesini doğurdu. Gelişmeler İttihat ve Terakki Cemiyetinin tepkisine yol açtı. Yaşananlar, yönetime tepkili olan İttihatçıların bir kısmının dağa çıkmasıyla neticelendi. Böylece padişaha karşı ayaklanma başlamış oluyordu. 23 Temmuz'da İttihat ve Terakki, Manastır'da hürriyeti ilan etmişti (Tanör, 2004: 176). 24 Temmuz 1908'de Kanun-ı Esasi'nin tekrar ilanı için Sarayın dağa çıkmış, gerillalaşmış subaylardan bir ultimatoma aldığı haberi yayıldı. Padişah, direnemeyerek Kanun-ı Esasi'yi yeniden yürürlüğe koydu (Berkes, 2004: 401). 1876 yılında Birinci Meşrutiyet'in ilanı mutlak monarşiye belirli kurallar getiren bir hareket olmanın ötesinde bir anlam taşımaz. Çünkü 1876 anayasasının amacı monarşiye çeki-düzen vermektir. Daha fazlası arzu edilmiyordu. Kansu'ya göre meşrutî monarşiye geçiş aşlında İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla gerçekleşti. Yeni sistemde artık hükümet halk tarafından seçilmiş bir meclise karşı sorumludur (Kansu, 2009: 1).

İkinci Meşrutiyet'in ilanı, devrin aydınları tarafından “devr-i melâl (sıkıntılı devrin)” sonu, geleceğin halkın eline geçişi olarak görülmüştür. Mehmet Akif, meşrutiyetin getirdiği mutluluğun halktaki yansımaları “Hürriyet” adlı şiirinde ortaya koymuştur. Onun coşkun anlatımında; çocukların sevinçle “sanki ezelden ahrâr” (hürriyetçi) gibi “Yaşasın hürriyet!” nidalarıyla meydanları doldurduğu, vatan şarkılarının söylendiği belirtilmiştir. İstibdat devrinin mezarları andıran sokakları hürriyetin kazanılmasıyla halkın ruhunda coşkun dalgalanmalar yaratmıştır. Hürriyet hasreti ile yanan halk, sevinç gözyaşları dökmüştür (Ersoy, 2008: 93-94). Meşrutiyet'in ilanından sonra yayın serbestisi yeni eserlerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bunların bir kısmı Osmanlıların çıkarına hizmet etmekte, bir kısmı ise milli ahlakı zedeleyecek nitelikteydi (Ersoy, 1990: 85-86).

Birçok aydın meşrutiyetin ilanı ile halkın huzur ve mutluluğa kavuşacağına inanmıştı. Bu inanış Mehmet Akif'in dizelerinde kendini göstermiştir:

“Yurdumun gülmeyen evlâdını artık güldür...”

Mehmet Akif, o dönemde kurulun hayallerin tercümanı gibidir. Hürriyetin ilanı ile İstibdat devrinde “kapkara” olan İstanbul “kardan daha ak” ve “ayın on dördü” gibi olmuştur. “zillet” ve “sefalet” sona ermiştir. Devlet ve toplum hayatında büyük gelişmeler olacak, okullar, açılacak, kadın erke herkes okuyacak, sanayi gelişecek, matbaalarda toplum yararına eserler basılacak, halkın yararına çalışacak cemiyetler kurulacak, devletin her yönüyle imarı gerçekleşecek, ulaşım ve ticarete önemli atılımlar olacak, dolayısıyla da kalkınmış toplumda servet artacaktır.

Üstelik sömürgeci devletlerin Osmanlı Devleti'yle ilgili emelleri suya düşecekti (Ersoy, 2008: 165-166).

Meşrutiyet'in ilanıyla Osmanlı Devleti'nin birçok yerinde yaşanan gelişmelerin benzerlerinin Adana'da da yaşandığı görülmektedir. İkinci Meşrutiyet'in ilanı Adana'da coşkuyla kutlanmıştır. Adana'da daha önce valilik yapan Ziya Paşa hürriyet kahramanları arasında görülmeye başlanmıştır. Onun ve Tefvik Nevzat Bey'in mezarının ziyareti kararlaştırılmış, ziyaret iki gün önceden halka ilan edilmiştir. Pazartesi, İttihat-ı Osmani Kulübü'ne gelinmiş ve Taşnaksudyun Komitesi'nin de katılımıyla bu ziyaret gerçekleştirilmiştir. Köprünün bulunduğu noktadan hükümet dairesine kadar uzanan cadde, "şafak-ı millet bahçeleri" ve kulübün olduğu alan kalabalıklarla dolup taşmıştır. 08.30'da İttihat ve Terakki Kulübü'nden hareket edilmiş, milli şarkılar söylenerek hükümet dairesinden geçilmiş, Ulu Cami Kabristanı'na varılmıştır. İki gün önce Ziya Paşa'nın mezarı bu ziyaret için tadilatından geçirilmişti. O gün, Ulu Cami ve mezarlık büyük bir kalabalığı barındırmaktaydı. İttihatçılardan İhsan Fikri şiir okumuş, Ermeni Taşnaksudyun Cemiyeti'nden Bızdıkyan Zakar Efendi, Cemil ve Kondüktör Avidyan efendiler de birer konuşma yapmışlardı. Halk coşkuyla törene iştirak etmiş, tezahüratlar, ağlamalar, alkışlar birbirine karışmıştır. Ülkenin diğer yerlerindeki sahnelere benzeyen görüntüler burada da yaşanmış, Müslüman ve Ermeni din adamları dualar etmişlerdi. Hürriyet kahramanlarından kabul edilen ve hapishaneye atıldığında kendi canına kıyan Tefvik Nevzat Bey'in kimsesizler mezarlığındaki mezarına da gidilmişti. Bu şahsın mezarının yapımı için İttihatçılardan ve Adana eşrafından 20 lira toplanmıştı (Uçar, 2014: 72-78).

Bir süre sonra kutlamalar çılgınlık derecesine varmıştı. Damar Arıkoğlu hürriyet çılgınlığının geldiği boyutu anılarında şöyle anlatmaktadır:

İttihat ve Terakki Cemiyetine sığağı sığağına aza kaydedildim. Genç yaşında cemiyetin taşkın, heyecanlı coşkunları arasına karıştım. Önümüzde bilmediğimiz yepyeni bir alem açılmıştı. Ermenilerle, Rumlarla sarmaş dolaş olduk. Toplantılarda, konuşma yerlerinde, nümayişlerde, (yaşasın hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet, yaşasın Enver, Niyazi beyler) nidasıyla halk topluluklarının arasında el çırpıtım, alkışladım. Çeşitli hatipler türedi. Bir tanesi de Ağca Mescit mahallesinde oturan, Tefvik Efendi Hoca'dır. Kapalı çarşıda çerçilik, (aktarlık) ederdi. 45 yaşlarında, başı sarıklı, kır sakallı, kendi halinde çok konuşmayan (R) harfini (L) gibi telaffuz eden, evinden ve dükkânından başka bir şey bilmeyen adamdı. Fakat Meşrutiyetle beraber bu zat şaşılacak derece değişti. Her kalabalıkta yüksekçe bir yere çıkar, şiddetle çingırağı çaldıktan sonra, toplanan halka nutuk irat ederdi. Bu da bir zaman sonra kafi gelmedi. Karusa denilen bir araba kiraladı, dükkânını kapadı, sabahtan akşama kadar cadde sokak dolaşıp, münasip gördüğü yüksek bir yerde bazan arabasında ayağa kalkıp nutuk çekmeye başladığı. Meşrutiyetin faydalarından, Kuranın hadislerinden ve (emri umşira) ayetini halka münasip bir lisanla anlatmaya çalışırdı.

Halk arasında ismi hürriyet imamı idi. Köylü ve şehirliden onu tanımayan kimse kalmamıştı. Bu isim de ona hakikaten yakışmıştı (Arıkoğlu, 1961: 43-44).

Bu coşkulu süreç Adana'nın yerel gazetelerine de yansımıştır. İtidal gazetesi, Padişahın tahta çıkış yıl dönümünde "Yaşasın padişahımız, yaşasın millet" tezahüratlarının yükseldiği bir tören yapıldığını yazmıştır (Uçar, 2014: 59-61). 17 Aralık 1908'de Meclis-i Mebusan açılmıştı. Adana'da bu açılış da törenlerle kutlanmıştır (Güneş, t.y.: 280).

Osmanlı Devleti'nde coşkulu kutlamalar taşkınlığa dönüşecek, yaşanan taşkınlıklar dolayısıyla yavaş yavaş ümitler yok olmaya başlayacaktır. Çünkü Meşrutiyet'in ilanı, devletin yeniden ihyası ümitlerini yeşertmiş olsa da gelişmeler aksi yönde cereyan etmişti. Nihayetinde devlet anarşi ortamına sürüklenmiştir. Bu hayal kırıklıklarının en iyi yansımalarından biri Mehmet Akif'in "Süleymaniye Kürsüsünden" şiirinde görülmektedir:

"Galeyan geldi mi, mantık savuşmuş... Doğru:

Vardı aklımdan o gün her kimi gördümse zoru.

Kimse farkında değil, anlaşılan, yaptığının;
Kafalar tütsülü hulyâ ile, gözler kızgın.
Sanki zincirdekiler hep boşanıp zincirden,
Yıkıvermiş de tımârhâneyi çıkmış birden!
Zurnalar şehrin ahâlisini takmış peşine;
Yedisinden tutarak tâ dayanın yetmişine!
Eli bayraklı alaylar yürüyor dört keçeli;
En ağır başlısının bir zili eksik, belli!
Ötüyor her başın üstünde birer zilli düdük.
Dinliyor kaplamış etrafını yüzlerce hödük!
Kim ne söylerse, hemenel vurup alkışlanacak...
-Yaşasın!
_Kim yaşasın?
-Ömrü olan.
-Şak'şak! Şak (Ersoy, 2008: 167-168)!

Meşrutiyet'in ilanıyla çöken bir devlet yapısı, hizmet vermeyen devlet kurumları çalışmayan halk göze çarpmaktadır. Çatışma çıksa hemen müdahale edip düzeni tesis edecek güvenlik güçlerinden bahsetmek mümkün görünmemektedir. Hürriyeti daha iyi anlatmak için okullar kapanmıştır. Zorla eğitim vermek istibdat anlayışının hortlaması olarak görülmektedir. Öğrenciler, hocalar alanları doldurmuş, herkes düşüncesizce ağzına geleni söylemekte, gazeteler halkı birbirine kırdırarak yayınlar yapmaktadır (Ersoy, 2008: 168). Halk, devlet yöneticilerine sürekli müdahale etmektedir (Yetiş, 2006: 66).

Osmanlı Devletinin diğer şehirlerinde olduğu gibi Adana'daki iyimser hava yavaş yavaş dağılmaya başlamış, eşrafın itibarını zedeleyecek ve Türkleri tahrik edecek yazılar geceleri duvarlara asılmış, adeta bir itibarsızlaştırma yarışı başlamıştı. Vali Bahri Paşa kaçmak zorunda kalmış, alaybeyi yuhalanmış, Mersin mutasarrıfı halk tarafından evinde gözaltına alınmıştı. Halk galeyana gelmiş, devlet otoritesinden bahsetmek imkânsızlaşmıştı. Yine İkinci Meşrutiyet'in ilanıyla yönetim işlerine müdahale edenlerin sayısı artmıştı. Adana İttihat ve Terakki Cemiyeti bunun önüne geçmek için Adana'ya bağlı yerlerdeki şubelerine talimatlar göndererek durumun önüne geçmeye çabalamıştır (Uçar, 2014: 62-68). Bu uyarıları yapan İttihatçıların Adana merkezde kendilerinin de hükümetin işleyişine müdahale etmeleri ilginç bir tezat oluşturmuştur (Uçar, 2014: 220-228).

Yine Cevad Bey, 1908 Eylül'ünde Adana valiliğine atanmıştı. Kısa zamanda ona karşı da bir muhalefet gelişmişti (Kuneralp, 1999: 93). Valinin idarecilik yeteneğindeki zaafı, bilgisizliği şehirdeki durumu daha da ağırlaştırmıştır (Toros, 1996: 49).

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle yüzeysel bir toplumsal kaynaşma göze çarpmaktaydı. Oysa zihin dünyasında Müslümanlarla Ermenileri birbirine düşürecek gelişmeler ortay çıkmaktaydı. 1908 senesinde hürriyet şehitleri olarak anılan Nevzat ve Meşhur Şair Ziya Paşa'nın kabri ziyaret edilmişti. Tören sırasında Müslümanları rahatsız eden bazı gelişmeler olmuştu. Ermeni geçlerinin ellerinde Ermeni Bayrağı, Ermenice milli marş okumaları Müslümanların dikkatinden kaçmamış, İhtilalci Ermeniler gibi davranan bu gençler Müslümanları rahatsız etmişti. Müslümanları huzursuz eden bu hadiseden bir süre sonra Muşeg, 800 civarında süvari eşliğinde Kozan Ermeni Manastırı'na doğru yola çıkmıştı. Ermeniler, Kozan'da kırlardan topladıkları çiçeklerden vaftiz

yağı yapar, yedi senede bir de yağ kazanının kapağını törenle açarlardı. Rutin bir işlem olan bu durum, Muşeg'in son gidişinde amacından sapmıştı. Gidiş gelişler sanki bir Ermeni nümayişine dönmüştü. Anavarza Ovasından geçerken gövde gösterisinde bulunmaları, dönüşte de aynı tavırları sergilemeleri gergin bir ortam doğurmuştu (Arıkoğlu, 1961: 45). Ermeni kahramanlıklarını işleyen piyesler, zaten gerilmekte olan ortamı daha da germiştir.² “Sivas'ın Timur Tarafından Tahribi” adlı oyun şehirde sahnelenmiş, oyunun sonunda “Yaşamın Ermenistan” sloganları atılmış, Müslümanlarda bir Ermeni katliamına uğrama korkusunu tetiklemiş, heyecan yaşanmıştı (BOA, BEO, 3661/274536; Karal, 1996: 96). Ermeni istiklali hayali Muşeg ve diğer Ermeni ileri gelenlerinin vaaz ve nutuklarıyla halkın cesaretini arttırma şovlarına dönüşmekteydi (BOA, BEO, 3621/271523).

Meşrutiyet'in ilanından sonra Ermenilerle Müslümanlar silahlanma yarışına da girmişlerdi. Çalyan Karabet, Karadağ ve Martini fişeklerinin “devr-i hükümete” mahalle aralarında bağırarak satıldığını, Vali Cevad Bey, polis ve zabıta gibi devlet görevlilerinin gelişmeleri görmezden geldiğini anılarında anlatmıştır (Karabet, 1325: 19-20). Türklerin anlatımlarında da benzer şeyler görülür. Dönemin şahitlerinden Damar Arıkoğlu da sokaklarda ulu orta silah satışlarının olduğunu, tellalların sokaklarda bağırarak satış yaptıklarını belirtmiştir (Arıkoğlu, 1961: 47). Babikyan, silah alıcılarının büyük çoğunlukla Müslümanlar olduklarını iddia etmiştir (Çiçek, 2011: 23). Yine huzursuzluk nedenlerinden biri de ulu orta ateş eden, evlerinde silah eğitimi veren Ermenilerin tutuklandıkları zaman Murahhas Muşeg ve diğer Ermeni ileri gelenlerinin girişimleriyle serbest kalmasıdır. Aynı nedenlerle yakalanan Müslümanlar ise tutuklanmaktaydı. İdarecilerin bu yanlı tutumu Müslümanlarda valiye karşı bir kırgınlık oluşturmakta, Ermenilere karşı var olan sevgi ve muhabbetleri de yara almaktaydı (BOA, BEO, 3621/271523; BOA, BEO, 3661/274536). Dönemin şahitlerinden İsmail Safa'ya göre Ermenilerin aleni olarak Müslümanları tahrik eden ve korkmalarına neden olan boşboğazlıkları görülmekteydi. Müslüman ileri gelenleri ve âlimleri bu konuda halkı uyarmakta, gerginliklerden uzak durmaya çalışmaktaydılar. Müslümanların, Ermenilerin taşkınlıklarına karşı tepkisizliği Ermenileri daha da pervasızlaştırmaktaydı (Uçar, 2014: 553-554).

Türk-Ermeni ilişkilerinin toplumsal çatışmaya dönüşme riskinde yerel yöneticilerin zafiyeti olduğu gibi Osmanlı hükümetinin de tedbir almaması dolayısıyla sorumluluğu vardır. Yetkililer yaşanan gerginlikler konusunda merkezi uyarılmış, hükümet gelen talepleri dikkate almayarak yereldeki idarecilerin çaresizliğinde pay sahibi olmuştur. Meşrutiyetin ilanı sonrası Adana'da tam bir anarşi hüküm sürmeye başlamış, Adana valisi Cevad Bey, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa'ya durumu aktarmış, asayişin temin edecek güçlerin yetersiz olduğunu, bir an önce askeri kuvvet gönderilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Sadrazam, daha önce Adana'da valilik yapmıştı. Bu nedenle Ermeni-Müslüman kardeşliğinden dem vurarak kuvvet gönderme talebini reddetmişti. Bu hatasında burada valilik yapmış olmanın verdiği özgüvenin rolü büyüktür (Arıkoğlu, 1961: 48). Dönemin şahitlerinden Arıkoğlu'nun bu anlatımları, Osmanlı hükümetinin toplumsal çatışma riskini yeterince anlayamadığı sonucuna götürmektedir.

Fikir özgürlüğü anlayışı tam olarak kontrolden çıkmıştı. Kaos ortamında had hudut tanımayan ölçüsü kaçan yazılar, merkezde II. Abdülhamit'i taşrada yerel yöneticileri itibarsızlaştırmayı amaçlamıştır. Adana'da yayınlanan bir gazete vali ve diğer yöneticileri toplum nazarında itibarsızlaştırmayı hedeflemişti. Yapılan yayınlar, itibarsızlaştırmaya çalışılan yöneticilerin gelişmelere müdahalesini engelleyici etki yaratmıştır (Karal, 1996: 95).

²Arıkoğlu, hatıralarında bazı Ermenilerin coşkulu bir şekilde oynatılan piyesler sonunda, kendisini tutamayarak ağlamaya başladığını, piyeste görevli genç bir Ermeni kızının ağlayanlara karşı, onların milli duygularını arttırmaya yönelik olarak: “Niçin ağlıyorsunuz? Vatanı kurtarmak sizin elinizdedir. Milletimiz sizden fedakârlık istiyor. Namussuzca yaşamaktansa namuslu ölmek şereflidir. Ölümünden korkanların içimizde yeri yoktur” gibi ifadeler kullandıklarını öğrendiğini ifade eder. Arıkoğlu, *Hatıralarım*, s.46.

Devlet Otoritesinin ayağa düştüğünü gösteren başka bazı gelişmeler de yaşanmaktaydı. 1908 senesi sonlarında Esberoğlu Oteli'nde bir tiyatro oyunu sahnelenmiş, oyun sırasında sarhoşların sarkıntılık ettiği görülmüştür. Polis müdahale ederek sarhoşu dışarı çıkarmış ancak, halk içinden birçok kimse polise hakaretvari davranışlarda bulunmaya, diğer bir halk kitlesi ise polislerin tarafını tutmaya başlamıştı. Olayın rengi birden değişmişti. Adana'nın itibarlı şahıslarından ikisi duruma müdahale etmiş, çatışmayı böylece engellemişlerdi (Uçar, 2014: 166).

Müslümanların da bazı önemli günlerde silah kullanarak rast gele ateş açanlarına da rastlanmaktaydı. Devrin modası silah taşıma ve olur olmaz yerlerde bunu kullanmaydı. 1909'daki Kurban Bayramı'nda yapılan kutlamalarda silahlar kullanılmış, mermiler bazı evlerin camlarına isabet etmişti. İttidal gazetesi görevini yapmayan polis ve zabıtayı eleştirmiş, sadece bayramlarda değil her gece bu tür davranışların varlığından bahsetmiş, caydırıcı cezalar verilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Uçar, 2014: 203-204).

İkinci Meşrutiyet'in ilanında İttihat ve Terakki'yle Taşnak ve Hınçak cemiyetleri birlikte hareket etmişti. Ancak meşrutiyetten anladıkları aynı olmayıp aralarında ciddi bir anlayış farkı mevcuttu. Ermeni cemiyetleri gizli yürüttükleri ihtilalci faaliyetleri serbest yürütmek arzusuyla meşrutiyeti desteklemişlerdir. İttihat ve Terakki ise "ittihad-ı anasır" düşüncesini hayata geçirerek devletin birliğini kuvvetlendirme amacındaydı. İttihatçıların bütün gayretlerine rağmen Ermeni cemiyetleri İttihat ve Terakki'yle birleşmekten imtina etmişlerdi. İdeallerin ve hayallerin farklılığı bunun en önemli nedenidir (Cemal Paşa, 1996: 348-354). Yine de aradaki anlaşmazlıklara rağmen birlikte hareket ettikleri de bir gerçektir. İttihat ve Terakki Kulübü'nün Adana şubesi, Türk ve Ermenilerden oluşan beş altı kişinin çabaları sonrasında faaliyete geçmişti. Kulüpte Ermeni üyelerin varlığı da söz konusudur (Karabet, 1325: 17). Cemiyet Türk-Ermeni dostluk bağlarının devamı konusunda önemli bir hizmet görmüştü (Toros, 1996 :49).

Adana'da gerginlikler sadece Türk Ermeni ilişkilerinde değil, Türklerin kendi aralarında da mevcuttu. "Sandalya Kavgası" Adana'daki Türk ileri gelenlerini ikiye bölmüştü. Adana Sanayi Mektebi'nin eski ve yeni müdürleri arasında " haleflik ve seleflik" kavgası alevlenmişti. Gergerli Ali ile İhsan Fikri çekişmesi Türklerin ikiye bölünmesine ve güç kaybetmesine neden olmuştu. Adana Sanayi Mektebi müdürü İhsan Fikri şikâyet edilmiş, Ermeni murahhası Muşeg'in de yer aldığı bir komisyon tarafından görevden ayrılması sağlanmıştır. Yerine ise Gergerli Ali, mektebin yeni müdürü olmuştu (BOA, BEO, 3621/271523; Toros, 1996 :49). Yaşananlar İhsan Fikri ve Muhtar Fikri'yi harekete geçirmiş, Vali Cevad Bey'i hedef alan bir miting yapmak için girişimde bulunmuşlardı (Ersoy, 1990: 74-75).

8.Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin Dünyasında Hürriyet Anlayışı

İstanbul'da bir şair; meşrutiyet ve hürriyet ağır hakaretlerle herkese saldırmayı gerektirecek bir anlayışı içermez diyordu. Yapılması gereken, zorunlu olan işleri hükümetin yapmasını sağlamak için yoğun çaba sarf etmektir (Ersoy, 1990: 74-75). Mehmet Akif, yaşananları eleştirdiği "Süleymaniye Kürsüsünden" şiirini biraz daha geç bir zamanda yazmıştı. Hayallerinin yıkıldığı bir dönemde yazdığı için Kâfzade Yusuf İzzet Efendi'nin eleştirilerine nazaran daha sert ifadeler kullanmıştır. Hayalini kurduğu hürriyet onu ümitsizliğe sevk etmişti. Bu ümitsizliğe rağmen "kendini aldattığı" mısralarına yansımıştır. Ona göre yaşananlar "galeyan" hali olup devlet düzeni er geç tesis edilecektir. O gün gelinceye kadar sabretmek gerekir. Hâlbuki durum her gün kötüye gitmektedir. Ülkesinin yok olmaya gidişini çaresiz gözlerle izler. Yine de uyardıktan geri durmaz. Halk "hürriyyetin ve istiklâlin", hâkimiyetin değerini iyi anlamalıdır (Ersoy, 2008: 169).

Adana ulemasından olan Kâfzade Yusuf İzzet, 17 Aralık 1908 tarihli İttidal gazetesinde "Hürriyet ve Şükrân-ı Hürriyet Nedir?" başlıklı yazısında Meşrutiyet ve hürriyete bakışını ortaya koymuştur. Mehmet Akif kadar sert eleştirmese de olayların gidişini sezdiği ve daha yumuşak bir uyarı yaptığı görülmektedir. Onun ifadesiyle şükür her istediğini kalemiyle yazmak demek değildir. "Namus-ı kalemi muhafaza eylemek şartıyla devletin selâmeti, milletin saadeti neye

mütevakkıf (bağlı) ise onu istihzâr edecek (hazırlayacak) esbâbın (sebeplerin) husûlüne (meydana gelmesine)” çaba sarf etmektir. Vatanın huzur ve selamet bulması şu iki şeyin varlığına bağlıdır: Kılıç ve kalem. İnsanlar üzerinden örnekler vererek şükür kavramını açıklamaya devam etmiştir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, bir insanın zengin olduğunda gelirinin bir kısmını askeri teçhizata, maarife ve nafiaya vermesi, fakirin ihtiyacını görmesi halinde şükretmiş olacağını ifade etmiştir. Gözün şükürü ise topluma yararlı kitaplar ve risaleler okumak, okutmak, anlatmak ve bunlardan herkesin istifadesine çalışmaktır. Aklın şükürü ise topluma ait meselelerde kendi menfaatini bir kenara bırakarak aklını toplum yararına kullanmaktır³.

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra Adana’da yaşanan taşkınlıklar onu hürriyetin kullanılması konusunda bir yazı yazmaya itmiş olmalıdır. Şükür kavramından hareketle işi hürriyetin nasıl kullanılması gerektiği hususuna getirmiştir. İlan edilen hürriyetin elbette kadrini bilmek ve şükretmek gerektiğinden hareketle nimetin devamının şükretmenin sürekliliğine bağlı olduğunu belirtmiştir. Ancak hürriyeti kazanmanın şükürünün “Şükürler olsun Hazret-i Allah’a bizi kişizâde eyledi.” demek olmadığını, buna şükretmenin yolunun “hürriyetin hukûkunu muhafaza eylemek”ten geçtiğini dile getirmiştir. Kâfzade Yusuf İzzet Efendi’ye göre Meşrutiyet Devri’nde “kanûn-ı ilâhî ve kanûn-ı devlet ahkâmına (hükümlerine)” mutlaka uyulması gerekmektedir. Ayrıca, yapılan işlerde kanun dairesi dışına çıkılmamalıdır. Bunlara uyulursa nefis ıslah edilmiş olur (Uçar, 2014: 140-141).

Kâfzade, hürriyet nedir? sorusunun cevabını vermeye çalışmıştır. Onun gözüyle hürriyet yönetimi, keyfi hareket eden yönetimleri bertaraf ettiği gibi, halk arasında hukuki eşitliği de sağlamaktadır. Hürriyet, insanın arzu ettiği her şeyi İslamiyet’e ve kanunlara uygun şekilde yapmasıdır. Hürriyeti “edeb ve fazilet” olarak değerlendirmiş ve bir şahsın yaptığı fiilin başka bir kişiyi rahatsız etmemesi olarak açıklamıştır. Hürriyet “şahsiye, umûmiye, tabîyye ve kânûniye” olarak dört bölüm altında ifade edilebilir. Bu durum bir örnek üzerinden hareket ederek açıklamıştır: Bir kişi sarhoş olarak bağırıp çağırarak mahalle aralarında insanları huzursuz edebilir ve bu durumu kendi keyfi olarak değerlendirebilir. Ancak mahallelinin de uyuma rahat etme hakkı olduğundan mahalle sakinleri de “sâhib-i keyfîn (içki içen kişinin) edeb ve hürriyet” dışına çıkmadan fiilini gerçekleştirmesini ister. Böylece şahsın hürriyetini, umumun hürriyeti sınırlar ve yasaklar. Ancak kol kuvvetine güvenen şahıs halka meydan okur. Tabii hürriyetine sahiptir. Onun bu hareketini hürriyet kanunları yasaklar.

“Hürriyet “kutru-ı akli gayet kısa, vücudu dirâyetine nisbetle külfetlice olanlarla, dünyayı memleketi bilen, havuzu deniz zanneden, düğün evini meydân-ı harb hülya eyleyen cahil gençlerin düşündükleri gibi insanın istediğini yapmasından, âdâb ve râhat-ı umûmiyeyi ihlâl eylemesinden ibaret değildir.”

Hürriyet hukuku, kanunların uygulanmasından başka bir şey değildir. O zaman yapılması gereken keyfi ve edep dışı davranışların hürriyet döneminde yapılamayacağını, bu davranışların eski dönemde kaldığını unutmamak ve kanunlara riayet etmektir. Yusuf İzzet yazısını şu ifadelerle bitirir: “Zira kanun keyfe tabi olmayıp keyfin kanuna peyrev olduğunu ferâmûş etmemeliyiz (Uçar, 2014: 140-141).”

Sonuç

Osmanlı Devleti’nde misyonerlerin Batılı sermaye guruplarıyla sıkı bağları vardı. Gayrimüslimler, Batılı şirketler ve misyonerler birbirlerinden karşılıklı yararlanıyorlardı. Misyoner kuruluşları Osmanlı topraklarında hızla yayılıyordu. Hedef olarak seçtikleri yerlerden

³ Yusuf İzzet, şükürle ilgili konularda bazı sözler sarf etmekte ve yukarıda belirtildiği gibi bunları açıklamaya yöneltmektedir. Şükür, “Rabbim kerem ve inayetine şükür olsun” demekten ibaret değildir. Ehl-i kalemin şükürü “Çok şükür istediğim vakit istediğim tarzda sözümü tasvir ediyorum” mu demektir. Gözün şükürü “Allah’a şükür her şeyi görüyorum” mu demektir. Aklın şükürü “Çok şükür iyiyi kötüden temyiz ediyorum” mudan ibarettir. Uçar v.d., *Adana İtidal Gazetesi* (5 Eylül 1908-31 Temmuz 1909), s.140-141.

biri de Adana'ydı. Onların, 1880'lerde burada faaliyetlerde bulunması Adana ileri gelenlerini ciddi anlamda rahatsız etmiştir. Ruhsatsız kuruluşlar, devletin misyonerleri engelleyememesi bu rahatsızlığın daha da artma nedenlerindedir. Adana ulemasından bazıları misyonerlerin niyetlerini ve çalışma yöntemlerini erken fark etmiştir. Padişah, millet ve devlet sevgisi onlardan bazılarını bu konuda sultana mektup yazmaya itmiştir. Yazılan bir mektuptaki ifadelerle göre: Cizvit ve Protestanlar Türklerin, dini, milleti ve devleti için tehlikeli olup, şeytani maksatlarla hareket ederek saf insanları kandırmaktadırlar. İnsanlık söyleminin altına sığınarak her türlü fenalığı yapmaktadırlar. Misyonerlerin Adana merkeze yakın yerlerde, Adana ulemasının gayretlerinin etkisiyle, Müslümanlar üzerindeki çalışmaları başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ama merkeze uzak yerlerde tehlike büyüktür. Misyonerler özellikle Müslüman kesimden Nusayriileri hedef seçmişlerdir. Onların yoğun olduğu yerlerden toprak satın almaktadırlar. Cizvit ve Protestan kadın misyonerler, inanca saygı propagandasıyla Müslüman kadınları etkilemek için çabalıyorlardı. Müslüman kadınların eğitimi yetersizdir. Bir an önce onların iyi yetişmesi için kız rüştiyesi açılmalıdır. Ancak eğitilmiş Müslüman kadınlar misyoner kadınların propagandasını başarısız kılabirler. Devlet yöneticileri hem misyonerlerle ilgili alınması gereken tedbirlerde hem de diğer işlerde beceriksizdirler.

Adana'da Meşrutiyet'in ilanıyla bir coşku havası oluşmuş, alttan alta ise Müslüman-Ermeni gerginliği de ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla diğer Osmanlı şehirlerinde otoritenin ortadan kalkması durumu Adana için de söz konusudur. Meşrutiyetle gelen çılgınlığa ek olarak Adana'da Müslüman-Ermeni gerilimi de görülüyordu. Bu otorite boşluğunun yarattığı tehlikeyi gören Kâfzade Yusuf İzzet Efendi, 1908 yılının Aralık ayında hürriyetin ve meşrutiyetin her istediğini yapmak demek olmadığını, başkasına zarar verecek davranışların hürriyet olamayacağını İttidal gazetesinde yazmıştı. Kendi üslubuna çok uygun olmayan bir şekilde eleştirilerini nazikçe yapmıştır. Kötüye gidişi görse de karamsarlık yaymak istemediği düşünülebilir. Üslubu Mehmet Akif'in üslubu gibi sert, karşısındaki kim olursa olsun sözünü sakınmazdı. Mehmet Akif, Meşrutiyet Devri'nin yaşattığı hayal kırıklıklarından sonra şiirini yazmış ve sert ifadeler kullanmıştır. Eğer Yusuf İzzet Efendi de sonuçları görerek yazmış olsa üslubunun oldukça sert olabileceğini tahmin etmek zor değildir. Hürriyetle ilgili yazısında Osmanlı aydınındaki "bu bir galeyan halidir geçer" düşüncesiyle nazik bir üslup kullandığını düşünmek daha uygundur.

Kaynakça

BOA, BEO.89-6663/3

BOA, BEO.170-12687/1

BOA, BEO.170-12687/3

BOA, BEO.329-24645/4

BOA, BEO.3621-271523

BOA, BEO.3661-274536

BOA, DH.MKT.46-25/1

BOA, Y. PRK.AZJ.18-30/1

Arıkoğlu, D. (1961). *Hatıralarım*. Tan Gazetesi Matbaası.

Berkes, N. (2004). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. (7. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.

Cemal Paşa (1996). *Hatırat*. (yay. Haz: Metin Martı). (5. Baskı). Arma Yayınları.

Çabuk, M. (2013). *1875-1925 Yılları Arasında Adana, Antakya Antep, Maraş, ve Mersin Bölgelerinde Misyonerlik Faaliyetleri ve Ermeni Olayları*. [Yayınlanmamış Doktora Tezi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi.

- Çiçek, K. (2011). *Adana Olayları Hakkında Bildiklerimiz Bilmediklerimiz*. Kemal Çiçek (Ed.), *1909 Adana Olayları/ Makaleler* (1. Baskı, s.7-57) içinde. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ersoy, M. A. (1990). *Gayet Mühim Bir Eser*. (Yay. Haz. İsmail Hakkı Şengüler). *Mehmed Âkif Külliyyatı* (1. Baskı, s.85-90.) içinde. C.5. Hikmet Neşriyat.
- Ersoy, M. A. (1990). *Hasbihâl*. (Yay. Haz. İsmail Hakkı Şengüler). *Mehmet Âkif Külliyyatı* (1. Baskı, s.71-76) içinde. C.5. Hikmet Neşriyat.
- Ersoy, M. A. (2008). *Safahat*. Kitapzamanı Yayınları.
- Görgün, H. (1997). Hartmann, Martin. *TDVİA*. (C.16, ss.248-250). TDV Yayınları.
- Güneş, İ. (t.y.). *Türk Parlamento Tarihi Meşrutiyete Geçiş Süreci: I. ve II. Meşrutiyet*. C.II. TBMM Vakfı Yayınları.
- Halaçoğlu, Y. Fırka-İ İslahiye ve Yapmış Olduğu İskan. *Tarih Dergisi*, 27, 1-20.
- Harman, Ö. F. (2002). Katoliklik. *TDVİA*. (C.25, ss.55-58). TDV Yayınları.
- Hartmann, M. (1864). *Das Liwa Haleb (Aleppo) Liwa Dschebel Bereket*. Sonderabdruck aus der Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde.
- <https://mustafakemalim.com/adanada-haremluk-selamluk-ayriligina-ataturkten-gelen-tepki/> adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Kansu, A. (2009). *1908 Devrimi*. (5. Baskı). İletişim Yayınları.
- Karabet, Ç. (1325). *Adana Vakası ve Mesulleri*. Dersaadet.
- Karal, E. Z. (1999). *Osmanlı Tarihi*. C.IX. TTK Yayınları.
- Kuneralp, S. (1999). *Son Dönem Osmanlı Ricali (1839-1922)*. İsis Yayınları.
- Oğuz, A. (2015). Sultan Abdülaziz (1861-1876) Döneminde Kız Çocuklarının Eğitimi için Yapılan Çalışmalar. *Geçmişten Günümüze Şehir ve Çocuk Sempozyumu*. Ed. Osman Köse, C.II, Samsun, Kültür yayınları, s.1267-1271.
- Okay, M. O. (2019). *Kalabalıklarda Bir Yalnız Adam*. (3. Baskı). Dergah Yayınları.
- Sönmez, S. (2021). Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Katolikleştirme Yöntemleri ve Katolik Propagandasına Karşı Yürütülen Mücadele. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 320-346.
- Şanda, H. A. (t.y.). *Yarı Müstemleke Oluş Tarihi 1908 İşçi Hareketleri*. Gözlem Yayınları.
- Şişman, A. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Türkler Ansiklopedisi*. (C.15, ss.173-180). Yeni Türkiye Yayınları.
- Şişman, A. (2002). Misyonerlik ve Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Kurulan Yabancı Sosyal ve Kültürel Müesseseler. *Genel Türk Tarihi*. Hasan Celal Güzel, Ali Birinci (Ed.). (C.7, s. 595-607). Yeni Türkiye Yayınları.
- Tanör, B. (2004). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*. (11. Baskı). Yapı Kredi Yayınları.
- Tümer, G. (1993). Cizvitler. *TDVİA*. (C.8, ss.40-42). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Toros, T. (1996). *Ali Münif Bey'in Hatıraları*. İsis Yayınları.

- Toros, T., “Ziya Paşa Adana Valiliği (1825-1882)”, <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/124352/001552252007.pdf?sequence=7> adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Toros, T., “Ziya Paşa'nın Son Günleri”, <http://openaccess.marmara.edu.tr/bitstream/handle/11424/135164/001640812010.pdf?sequence=3> adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.
- Uçar, A., Erkan, K. ve Soydemir, S. (2014). *Adana İtidal Gazetesi (5 Eylül 1908-31 Temmuz1909)*. C.1. TTK Yayınları.
- Uğuz, S. (2012). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Tarsus'ta Eğitim. *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi [TAED]*, 47, 339.
- Ulutaş, S. (2015). *19. Yüzyılda Tarsus'ta Ekonomik ve Sosyal Yaşam (1856-1914)*. Tarsus Sanayi Odası Yayınları.
- Waardenburg, J. (2007). Protestanlık. *TDVİA*. (C.34, ss.351-353). Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yetiş, K. (2006). *Bir Mustarip Mehmet Akif Ersoy*. Akçağ Yayınevi.
- Yurtsever, C., “Adana Valisi Ziya Paşa'nın Rejimi Sorgulaması”, <https://cezmyurtsevercom.blogspot.com/2011/10/adana-valisi-ziya-pasanin-rejimi.html> adresinden 14.11.2021 tarihinde alınmıştır.

Çatışma beyanı

Makalenin yazarı, bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkisi bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan eder.

Destek ve teşekkür

Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.